

RITA MILIŪNAITĖ

DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS VARTOSENOS VARIANTAI

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 248 p.

Recenzuojamoji Ritos Miliūnaitės knyga, antroji autorės monografija, yra, sakytume, tikslinga pirmosios (*Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai*, 2003) plėtotė. Jau anoje monografijoje aptariama *gramatikos varianto* sąvoka, tokių variantų klasifikacija, išskiriami formalieji ir funkciniai variantai, apibūdinami variantų distribuciniai santykiai ir vertinimo laipsniai; jau ten variantai apibrėžiami bendrinės kalbos vartosenos, o ne kalbos sistemos požiūriu, t. y. labai plačiai (žr. Miliūnaitė 2003: 38, 17 išn.). Dabar toji samprata įtvirtinta terminu *vartosenos variantai*, aprėptos visos variantų rūšys. Sprendžiant klausimą, ar variantai yra kalbos ar kalbėjimo reiškinys, autorei atrodo priimtinas požiūris, kad variantiškumas yra koduotas sistemoje ir prireikus realizuojamas struktūroje (remiamasi Aldono Pupkio nuostata), iš to eina tiriamojo reiškinio samprata: „**Toks požiūris leidžia variantiškumą kaip kalbos ypatybę kiek atsieti nuo tiesioginio ryšio su sistema ir norma, o į variantus žiūrėti kaip į konkrečias tos ypatybės apraiškas vartosenoje.**“ (p. 124; pabrėžta autorės).

Tiriamasis objektas yra itin aktualus, nes variantų (ypač – plačiai suprantamų) gausu visuose gyvosios kalbos lygmenyse, jų randasi vis naujų. Variantų tyrimo išvadų, duomenų reikia mokyklai, būtina supažindinti mokinį su tais vartosenos variantais, kurie būdingiausi jų aplinkoje, mokyti vertinti ir rinktis: „Plačiau rūpianti variantų klasifikacija svarbi ne tik vartosenos tyrimams, bet ir bendrinės kalbos mokymo metodikai, nes kol kas mokyklose daugiau kalbama apie kalbos klaidas nei apie tai, kaip apskritai vertinti įvairias vartosenos variantiškumo apraiškas.“ (p. 176). Monografijoje aprašomų tyrimų pobūdis ir paskirtis gana tiksliai nusakyta šiais teiginiais: „Šiame darbe variantiškumas daugiausia ir siejamas su kalbos normomis ir jų funkcionavimu vartosenoje – su normų pokyčiais, svyravimais ir pažeidimais. Tačiau pabrėžtina, kad turimas galvoje ne kalbos normų, o plačiau suprantamas variantiškumas, kuris apima ir norminius, ir nenorminius var-

tosenoje įvairuojančius reiškinius“ (p. 119–120); „atliktas žvalgomasis vartosenos ir jos variantų tyrimas yra pagrindas iš šioje kartotekoje turimų duomenų sudaryti variantų sąvadą“ (p. 219). Paskutiniame sakinyje minima kartoteka – tai Dabartinės vartosenos kartoteka, kelis dešimtmečius (nuosekliau – nuo 1988 metų) monografijos autorės šeimoje kaupiama iš rašytinės žiniasklaidos, interneto šaltinių, kitų viešosios vartosenos sričių (p. 92–113, 156). Knygoje ir remiamasi tos kartotekos duomenimis. Pabrėždama, kad variantų funkcionavimas vartosenoje ir jų santykiai nėra tiesioginis šios monografijos, o esąs tolesnio tyrimo objektas (p. 160, 220), autorė vis dėlto jau ir šiame veikalė pateikia vartosenoje išryškėjančius bendruosius funkcinius variantų požymius (pati juos įvardija kaip hipotetinius, p. 160), apibūdina vartosenoje susidarancius variantų lizdus (p. 197–199), vėl aktualina variantų distribucinių santykių problematiką (p. 199–201).

Knygą sudaro dvi dalys: „Dabartinė vartoseną ir jos reiškiniai“ (p. 15–113) ir „Vartosenos variantai“ (p. 115–214). Pirmoje dalyje (4 skyriuose) aptariama vartosenos sąvoka, dabartinės lietuvių kalbos vartosenos požymiai, vartosenos reiškinų tyrimo pobūdis ir jų fiksavimas, antroje dalyje (3 skyriuose) pateikiama variantiškumo samprata, aptiriamos jo apraiškos ir apžvelgiami variantų santykiai. Visi skyriai baigiami apibendrinamosiomis, o monografija – baigiamosiomis pastabomis. Knygoje yra 17 paveikslų (daugiausia tai schemas) ir 9 lentelės. Iš jų gerai matyti, kaip autorė siekia ne tik neprieštaringos kalbos reiškinų klasifikacijos, bet ir mokslo išvadų, apibendrinimų akivaizdumo.

Svarstydamą įvairius teorinius variantiškumo klausimus, autorė visą laiką turi prieš akis sudarytą ir rengiamą spaudai dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantų sąvadą, todėl monografiją pagrįstai galima laikyti tvirtu teoriniu to sąvado pamatu (pati autorė sako, kad teoriniai vartosenos variantiškumo klausimai iš esmės svarstomi antroje dalyje), o pirmos dalies 1.4 skyrius („Vartosenos reiškinų fiksavimas“, p. 92–113) yra pirminis to sąvado aprašas, savotiškas būsimo sąvado įvadas: čia aptariama variantų sąvado rodyklė, pateikiama sąvado ištrauka (p. 108–109). Sąvado sudarymo pagrindas yra variantų forma, struktūriniai variantų požymiai (p. 177).

Kaip suprantamas pagrindinis tiriamasis veikalo objektas *vartosenos variantai*? „Monografijoje remiamasi plačiausia variantiškumo samprata, kuri leidžia į varijuojančius vartosenos reiškinus žiūrėti objektyviai, be vertinamosios nuostatos, reikalingos vėliau, norminamajame darbe, kai jau nustatyti patys variantiškų reiškinų santykiai vartosenoje.“ (p. 217). Siau-

rajai ir plačiąjai variantiškumo sampratai iliustruoti ypač pagaulus yra dar-rybos variantų *voveruška* : *voveraitė* pavyzdys. Parodžiusi, kaip kito hibrido *voveruška* vertinimas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose (1954 m. leidime *voveruška* dar laikyta sinonimiška norma, 1972 m. susieta nuoroda su *voveraitė*, o nuo 1993 m. leidimo hibridas jau vertinamas kaip neteik-tinas bendrinei kalbai, prie jo dedama žyma *ntk.*), autorė sako: „Viešojoje vartosenoje *voveraitė* šia [grybo] reikšme dabar taip pat yra akivaizdi pavyz-dinė norma. Taigi pagal siaurąjį varianto supratimą *voveruška* ir *voveraitė* vienu metu buvo variantai, o paskui jų variantiškumo santykis išnyko. Pa-gal plačiąją varianto sampratą *voveruška* ir *voveraitė* laikytini vartosenos variantais.“ (p. 152). Daugelis tą pačią reikšmę turinčių kalbos vienetų, tradiciškai laikomų sinonimais (leksiniais ar gramatiniais), autorės įtraukia-mi į variacijas, pvz.: *procentas* ir *nuošimtis*, *leidykla „Versmė“* ir „*Versmės“ leidykla* (p. 207; morfologijos variantams, pavyzdžiui, priskiriami konku-ruojantys vienaskaitos ir daugiskaitos junginiai *piešinio* : *piešinių* [konkursas] (p. 172), sintaksės variantams – pasakymai *sprogusi bomba sugriovė [sandė-lį]* : *sprogo bomba ir sugriovė [sandėlį]* (p. 173).

Skiriami dvejopi variantai: formos ir reikšmės (p. 214). *Formos variantais* vadinami atvejai, kai varijuoja to paties kalbos vieneto forma, o reikšmė nekinta; šių variantų gali skirtis funkciniai (stilistiniai) požymiai. Tai, galė-tume sakyti, yra siauroji kalbos variantų samprata, mūsų kalbotyroje turin-ti tam tikrą tradiciją. Kalbininkai, kurie laikosi šios termino vartosenos, variantus stengiasi kuo aiškiau atriboti nuo sinonimų. *Reikšmės variantais* vadinami skirtingi kalbos vienetai, sistemiškai turintys **tą pačią reikšmę** ar funkciją (pvz., absoliutieji sinonimai), arba tokie vienetai, iš kurių vienas greta savo tikrosios reikšmės vartosenoje įgyja ir kito reikšmę. Antrojo tipo variantai gerokai išplečia variantiškumo sąvoką. Negalima neatkreipti dėme-sio, kad autorė kalba ir apie **artimos reikšmės** leksikos variantus: „Tos pačios ar labai artimos reikšmės pagrindu varijuoja leksiniai vienetai – žodžiai arba leksikalizuoti, neretai sustabarėję žodžių junginiai.“ (p. 164), ir savo nuostatas apibendrina taip: „**dabartinės lietuvių kalbos vartosenos va-riantais laikytini tą pačią ar labai artimą reikšmę turintys ir regu-liariai pasikartojantys kalbos reiškiniai, tarp kurių vartosenoje su-sidaro variantiškumo – galėjimo vienas kitą pakeisti – santykiai.**“ (p. 177; pabrėžta autorės).

Pasirinktoji variantų samprata leidžia autorei susieti tradicinį kalbos nor-minamąjį darbą ir sociolingvistinį požiūrį į variantiškus vartosenos reiškinius

(p. 151–153, 215). Sociolingvistinis tyrimų pobūdis grindžiamas ne vienoje knygos vietoje. Pavyzdžiui, nurodoma, kad „bendrinės lietuvių kalbos norminamajame darbe vertinamajam aspektui iki šiol kaip tik ir trūko glaudesnių sąsajų su realiosios vartosenos tyrimais“ (p. 217); parodomas sociolingvistikos, kalbos planavimo ir kalbos kultūros santykis (p. 121–122). Ieškoti ir rasti tų sąsajų autorei padeda ne tik pažintis su šiuolaikiniais kitų kraštų sociolingvistikos darbais, bet ir gilinimasis į lietuvių bendrinės kalbos norminimo tradiciją (iš esmės tam buvo skirta pirmoji monografija), dėmesys senesniems ir dabartiniams lietuvių kalbotyros darbams. Tai ypač brangintina savybė dabar, kai ne vienas jaunesnės kartos kalbininkas lituanistas (dažniau – kalbininkė lituanistė) į gimtąją kalbą geba žiūrėti tik svetimomis akimis.

Pažymėtinas monografijos bruožas – pastangos tvarkyti įvairuojančius kalbotyros terminus, prireikus teikti ir naujų. Šiek tiek koreguojama funkcinių stilių terminija. Stilius, kuris lietuvių kalbotyroje vadinamas įvairiai – *kasdieniniu buitiniu*, *šnekamosios kalbos stiliumi*, tiesiog *buitiniu* arba *šnekamuoju*, – monografijoje įvardytas kaip *kasdienis* (p. 42); galima priminti, kad būtent šis terminas Broniui Savukynui atrodęs patogesnis negu *kasdieninis buitinis* (žr. Savukynas 1977: 19, 2 išn.). Siūlomas terminas variantų lizdo nariams apibūdinti: „Visus kitus variantų lizdo narius, išskyrus pagrindinį, galima būtų vadinti *atliepiamaisiais* variantais“; šiuo atveju netinkas terminas *šalutiniai variantai*, nes jis būsias reikalingas tolesniame variantų tyrimo tarpsnyje, „nusakant variantų nelygiavertiškumą normų atžvilgiu“ (p. 198). Siekiama susidaryti neprieštarinę terminų sistemą, pirmiausia tų, kurie mūsų kalbotyroje vartojami panašia reikšme, neretai pramaišiu. Poskyryje „Variantiškumo apraiškos“ svarstomi artimus dalykus reiškiantys terminai (*variantai*, *dubletai*, *sinonimai*, *konkurentai*, *atitikmenys* ir *pakaitai*), skirtingos jais įvardijamos sąvokos (p. 140–196). Išsamiausiai, suprantama, nagrinėjama variantų samprata: siauriausia ir plačiausia, struktūriniai ir funkciniai variantų požymiai, variantų klasifikacija (p. 140–177; dar žr. p. 201–211 apie variacijų tipus). Vieno invarianto realizacija – variantų lizdas ir jame susiklostę variantų santykiai – vadinama *variacija* (p. 163, 98 išn.; 201). *Variantiškumą* autorė apibūdina kaip „**bendriausią kalbos reiškinį ypatybę tame pačiame kontekste reguliariai turėti tapačią ar labai panašią reikšmę ar atlikti tapačią ar panašią funkciją, – taigi galėjamą vienas kitą pakeisti.**“ (p. 192; pabrėžta autorės).

Svarbiausiomis variantiškumo apraiškomis laikomi variantai ir sinonimai; parodomi skirtingi požiūriai į šių sąvokų santykius (p. 132). Pagrindinis sinonimų ir plačiai suprantamų variantų požymis yra skirtingą raišką turinčių kalbos vienetų reikšminis bendrumas (p. 181). Autorė nuodugnai svarsto sinonimų ir variantų skirties klausimą (p. 180–188), padaro tam tikras išvadas, bet, pabrėžusi, kad tai yra sunkiai išpainiojamas klausimas (p. 183), nekelia sau uždavinio jį iki galo „išpauoti“. Aišku viena: plačiai suprantami vartosenos variantai apima dalį tų kalbos reiškinių, kurie iki šiol paprastai buvo priskiriami sinonimikai (p. 128); sinonimai „įtraukiami į variantų akiratį iš esmės tiek, kiek susiję su normiškumu“ (p. 194). Variantams priklauso ir nenorminiai reiškiniai, bet pastaruosius laikyti sisteminiiais sinonimais nebūtų tikslinga, nes tai kitos, ne bendrinės kalbės, sistemos apraiškos. Užtat ir sakoma: „Panašūs nenorminiai reiškiniai [kalbama apie konstrukciją *dėti ant keptuvės*, pavartojamą reikšme „dėti į keptuvę“] kelia klausimą, ar jie gali būti laikomi sintaksinės sinonimijos tyrimo objektu.“ (p. 185). Autorė mano, kad *sinonimų* terminas šiuo atveju būtų pagrįstas, „[j]ei sinonimus suprasime plačiai – kaip visuotinės (ne vien bendrinės) vartosenos reiškinį, tada bendrinės kalbos normų atžvilgiu sinonimai gali santykiauti kaip norma ir motyvuotai vartojama ne norma“ (p. 193, 112 išn.). Žinoma, kontekstiniais, situaciniais sinonimais nekodifikuotos kalbos priemonės gali būti laikomos. Autorė tarsi plėtoja Aldono Pupkio teiginį, kad „variantiškumas ir sinonimika nėra griežtai savarankiški, visiškai atskyrę reiškiniai; tam tikrose vietose jie susikerta, kryžiuojasi, kalbos raidoje vieni gali virsti kitais“ (p. 132), ir sako: „Dalis variantų ilgainiui įgauna tam tikrų atspalvių, papildomų požymių ir tampa nebe konkuruojančiais variantais, o sinonimiškomis raiškos priemonėmis“ (p. 90). Kalbant apie sinonimus galima atkreipti dėmesį į vieną mažmožį. Monografijoje primenant, kad lietuvių kalbotyroje sinonimų grupes įprasta vadinti *sinonimų eilėmis* arba *sinonimų eilutėmis*, iš pastarąjį terminą vartojančių kalbininkų nurodomas tik Alvydas Umbrasas (2004) (p. 197). Gerai žinau, kad ši terminą yra pasiūlęs, jam, palyginti su junginiu *sinonimų eilė*, pirmenybę teikia Stasys Keinys (žr. ir jo rašytą straipsnį *sinonimų eilutė*, nuorodą į šį straipsnį prie termino *sinonimų eilė* KTŽ 1990: 183).

Apie kalbos priemonių konkurenciją pirmoje autorės monografijoje buvo tik užsiminta (žr. Miliūnaitė 2003: 40; 57, 32 išn.; 167), o dabar ji tapo viena centrinių variantiškumo sąvokų (p. 188–190); kalbama apie variantų konkurenciją, jos laipsnius (p. 211–213). Lietuvių kalbininkai terminus *kon-*

kurentai, *konkurencija* daugiausia vartoja aptardami kalbos kitimą, tokius atvejus, kai viena raiškos priemonė stumia iš vartosenos kitą, ypač – kai bendrinei kalbai teikiamo varianto vietoje vartojami neteiktini, nekodifikuoti variantai. Taigi, akivaizdus diachroninis požiūris. Būtent tokį požiūrį kitados yra išdėstęs Aleksas Girdenis: *konkurencijos* terminas „plačiau vartojamas diachroninėje kalbotyroje <...>. <...> paprastai konkuruoja kurį laiką kažkokie kalbos reiškiniai. Sakysim, buvo kokia naudininko su dalyviu konstrukcija, dativus absoliutus, paskui ji užleido vietą padalyvio konstrukcijai. Tai tikra diachroniškai suprantama konkurencija“; sinchroniškai suvokiami konkurencijos reiškiniai esą „galėtų būti apibūdinami *stilistine opozicija*. Aš įsivaizduoju tokius atvejus: *Parėjo žmonės dainuodami* ir *Žmonės pardainavo*“ (cituojama iš Alekso Girdenio kalbos habilitacijos komiteto posėdyje Vilniaus universitete 1996 m. vasario 8 d. stenogramos).

Rita Miliūnaitė ne tokia kategoriška, ji mano, kad tie patys konkurencijos terminai kalbos kultūroje ir stilistikoje gali reikšti ir kiek skirtingas sąvokas: „stilistikoje konkurencija iš kalbos reiškinių santykių, besiklostančių vartosenoje per ilgesnį laiką, perkeliama į raiškos priemonių konkurenciją jų rinkimosi momentu“ (p. 189); „skirtingai nei stilistikoje, variantai konkurentais laikomi ne jų rinkimosi vartoti momentu, o tada, kai vartosenoje, apibrėžtame kontekste jie reguliariai vartojami pramaišiu, neatsižvelgiant į santykį su kodifikacija“ (p. 190). Čia bent trumpai, remiantis naujesnėmis publikacijomis, verta priminti konkurencijos sampratą čekų kalbotyroje, nes iš jos toji samprata buvo perimta lietuvių stilistikos. Į konkurenciją čekų kalbininkų irgi žiūrima dvejopai: arba kaip į procesą, kai vieną ar keletą raiškos priemonių išstumia sinoniminė priemonė, arba kaip į pirmenybės teikimą vienai raiškos priemonei palyginti su sinoniminėmis. Taigi konkurencija suprantama kaip dinamiškas reiškinys, kurį galima tirti kaip kitimą arba kaip jo padarinius ir reiškimąsi „sinchroniniame kalbos pjūvyje“, todėl būna skiriama kalbos priemonių konkurencija ir paralelumas (paralelnost). To požiūrio laikąsi kalbininkai apie konkurenciją nekalba tada, kai turimos galvoje akivaizdžios dubletinių priemonių gretybės (paralely), nusakančios tam tikrą reikšmę arba atliekančios tam tikrą funkciją. Pastaruoju metu čekų kalbotyroje konkurencija ir paralelumas dažniausiai neskiriami, konkurencija apibrėžiama kaip skirtingų priemonių vartojimas tam pačiam turiniui išreikšti, kaip tokia galimybė sistemos požiūriu, t. y. kaip kalbos priemonių aibė, kurią komunikacijos aktui arba skirtingiems komunikacijos tipams teikia kalbos sistema (žr. Martinová 1997: 161; Jelínek 2002: 223).

Plėtojant raiškos konkurencijos idėją dar vertėtų pagalvoti dėl visų veiksmažodžio *konkuruoti* terminų darybinės grupės. Jau, galima sakyti, nusistovėję, nekeliantys abejonių yra terminai *konkurentai*, *konkuruojantys* (variantai), *konkurencija*, gal ir *konkurencinė* (raiška). Bet štai „Variantų požymių“ lentelėje (p. 161) randame būdvardį *konkurencingas*, o daiktavardį – *konkurenciškumas*. Tai gal *konkurencingumas*? Arba *konkurentiškas* ir *konkurentiškumas*? Kadangi *konkurencijos* terminas kaip metafora perimtas iš ekonomikos ar kitų socialinių mokslų, tai visi kalbotyroje atsirandantys šios grupės terminai galėtų remtis anuose moksluose įtvirtinta kodifikacija¹.

Variantų ryšys su kitomis variantiškumo apraiškomis apibendrinamas taip: „Sinonimai atskleidžia įvairesnes variantų vartojimo išgales, dubletai yra ženklas, kad variantiškumas yra perteklinis ir galbūt šalintinas, konkurentai parodo variantų įsitvirtinimo vartosenoje santykius.“ (p. 193).

Visoje monografijoje, daugelyje jos vietų, autorė atskiria, išryškina stilistinių variantiškumo tyrimo lygmenį. Viena iš vartosenos charakteristikų pagal kalbos vartojimo būdą yra nusakymas žiūrint vadinamųjų vartojimo stilių: tuo pagrindu skiriama *laisvoji (neoficialioji)* ir *oficialioji* vartoseną (p. 34–47). „Bene svarbiausiu kriterijumi tampa oficialumas–laisvumas. Šioje ašyje dabartinė lietuvių kalbos vartoseną įgavo tam tikrą pusiausvyrą: kalbos raiškos priemonės pagal šį kriterijų vis labiau diferencijuojasi tiek rašytiniu, tiek sakytiniu pavidalu“; „jau nebetinka buvę gana patikimi rašytinės–sakytinės kalbos ir viešumo–privatumo kriterijai“; „Bendrinės kalbos vartojimą vis labiau ima lemti vartojimo tikslas ir adresatas“ (p. 216–217); „laisvoji vartoseną klostosi kaip atskiras kalbos stilius“ (p. 47). Stilistikai priskiriamas motyvuotas normos pažeidimų tyrimas (p. 196). Pavyzdžiui, p. 194–195 pateiktame kontekste pavartotas „junginys *prausti magistralę* <...> pažeidžia kalbos normas“ (p. 195), bet toji metafora rodosi stilistiškai motyvuota (plg. *Užėjo ilgadienės liūtys, merkė, prausė Vilnių visą savaitę* J. Balt. LKŽ X 583). (Dėl stilistinio kalbos lygmens dar žr. p. 50; 90; 112; 173, 105 išn.; 195.)

Vietomis autorė koreguoja ankstesnes savo nuostatas bei formuluotes. Antai sakoma, kad „publicistinių stilių dėl jo nevienalytiškumo reikia skaidyti bent į dvi dalis – informacinį ir ekspresyvuojį. *Kalbos patarimuose* tai

¹ Pavyzdžiui, Rūtos Vainienės *Ekonomikos terminų žodyne* (Vilnius: Tyto alba, 2005) yra *konkurencija*, *konkurencingumas* ir *konkurencinis pranašumas* (p. 139–140). Žodyne skaitome padėką neįvardytiems kalbininkams, bet jame, deja, nėra įrašo apie aprobaciją Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje, tad nieko negalima pasakyti apie žodyne pateikiamų terminų kodifikacijos lygį.

padaryta ne visai tiksliai, publicistiniu stiliumi pavadinus tik ekspresyviają jo dalį ir atskiriant nuo informacinės.“ (p. 41, 22 išn.; monografijos autorė yra kelių *Kalbos patarimų* knygelių sudarytoja ir viena iš autorių). Iš esmės pritaromas tokiame tikslinime vis dėlto turiu pasakyti, kad, atskiriant informacinį stilių nuo publicistinio, jokios klaidos nebuvo padaryta, tiesiog pasirinktas kitoks požiūris į stilių skaidymą. Sakysime, anglų stilistikos tradicijoje laikraštini (t. y. informacinis) stilius atskiriamas nuo publicistinio (žr. Galperin 1971: 306–318; poskyrio „Laikraštini stilius“ autorius yra V. L. Najeras (Nayer)), o rusų stilistikoje laikraštini stilius suprantamas kaip publicistinio stiliaus centras, vartojamas net dvigubas pavadinimas *laikraštini-publicistinis* (*газетно-публицистический*) stilius (žr. Стилистика 2007: 116). Ilgą laiką veikiami rusų stilistikos, stiliaus bei žanrų požiūriu turėdami panašius laikraščius ir panašią publicistiką, lygiai taip pat skirstėme ir stilius, todėl per kelis dešimtmečius susiklostė tokia pat (kaip rusų) lietuvių kalbos stilių bei jų atmainų (postilių, žanrų) skirstymo tradicija. Iki nepriklausomybės atkūrimo toks lingvostilistinis požiūris, aišku, atitiko stilistinę kalbos tikrovę. Galimas daiktas, kad ir dabar dar anksti perimti anglų ar kokios kitos Vakarų stilistikos nuostatas. Ryžtingiau keisti nusistovėjusią stilių klasifikaciją galima būtų tik nuodugniai ištyrus dabartinę vartoseną stiliaus požiūriu (taigi sukaupus patikimų duomenų) ir aiškiai suformulavus stilių skaidos kriterijus.

Keletas žodžių dėl kalbos (sistemos) ir kalbėjimo (šnekos) vienetų skirimo. Mūsų kalbininkų darbuose tie patys vienetų pavadinimai suprantami nevienodai. Autorė šiuo atžvilgiu yra nuosekli, bet skaitytojui praverstų paaiškinimas, kodėl pasirinktas būtent toks požiūris. Remiantis Jono Palionio *Kalbos mokslo pradmenimis* (1985) sakoma, kad „fonemos ir morfemos yra kalbės, o žodžiai, junginiai ir **sakiniai – kalbėjimo vienetai**“ (p. 153–154). O kitų autorių darbuose randame kiek kitokią termino *sakinys* traktuotę. Pavyzdžiui, *Kalbotyros terminų žodyne* pateikiamas savotiškas pereinamasis apibūdinimas: „**Sakinys yra** pagrindinis minties reiškiamasis konkretaus pobūdžio **kalbos vienetas**, dėl to pats jis **priklauso šnekai (kalbėjimui)**. <...> Tačiau sakinio sintaksinės sandaros tipai priklauso abstraktesniam lygmeniui – kalbai.“ (KTŽ 1990: 175). Dar kiek kitaip (man rodosi – tiksliausiai) kalbamąjį santykį yra nusakęs Vitas Labutis (1994: 57): „Tikrasis **komunikacijos faktas yra individualus teksto sakiny**s, glaudžiai susietas su kontekstu, su pavartojimo situacija. Šiuo metu tokiame tekste sakiniui taikomas terminas „pasakymas“ arba „frazė“: <...> Svarbiausia,

kad darom skirtumą tarp pasakymo kaip komunikacijos vieneto ir **sakinio kaip kalbos sistemos vieneto.**“ (Visur pabrėžta cituojant).

Čia vieno, čia kito mūsų kalbininko viešas žodis apie dabartinę lietuvių kalbos būklę, apie įvairių kalbos atmainų vietą rodo, kad esama ne tik skirtingo, bet netgi priešingo požiūrio į bendrinę kalbą, į kalbos kitimą. Nelygu koks vaidmuo priskiriamas *gimtajai* kalbai. Išgirstame balsų, kad visos kalbės atmainos (tarp jų ir žargonai?) esančios lygios, kad lietuvių kalba kintanti natūraliai, nes svarbiausia esą tenkinti bendravimo poreikius, o koks nors vaizdingumo blukimas, knygėjimas (iš vienos pusės) ir kolokvializacija (iš kitos pusės) – normalu. Rita Miliūnaitė kitaip mato mūsų kalbos situaciją, ji nemano, kad viskas susiklostys savaime; nepritaria mėginimams perimti egalitarizmą – požiūrį apie visų kalbos atmainų ir būdų lygybę (p. 131). Ji teigia: bendrinės kalbos raida netekusi tolygumo, jos vartojimo sričių mažėja, gausėja nekodifikuotų raiškos priemonių, rašytinė kalba praradusi „vienalyčio ir gerai organizuoto kalbinio darinio statusą“ (p. 83), ir apibendrina: „Taigi jau ir dabar aišku, kad pakraštinių reiškinių intensyvėjimas, taip pat tiesioginis svetimų elementų (įvairių kalbos lygmenų) skverbimasis į vartoseną tirpdo lietuvių kalbos savitumą.“ (p. 85). Pamatuota nuomonė sakoma apie politinio korektiškumo mėgdžiotojus Lietuvoje: nesą jokio reikalo priimti kitų kalbų primetamas vienokių ar kitokių žodžių vartojimo ar draudimo vartoti madas, reikia žiūrėti savos kalbos tų žodžių vartojimo tradicijų, reikšmių sistemos. Tai ne tik kalbininkės, sukaupusios vertingą dabartinės kalbos tyrėjos patirtį, nuomonė, bet ir pozicija prisiimančio atsakomybę gimtosios kalbos vartotojo, besirūpinančio jos likimu, jos dabartimi ir ateitimi.

Skaitydamas naująją Ritos Miliūnaitės monografiją negali neatkreipti dėmesio į kai kuriuos savitus ar šiaip jau akiai malonius mokslo veikalo kalbos etiketo dalykus. Štai autoriaus padėką recenzentams, redaktoriams, leidėjams ir kitiems asmenims esame įpratę skaityti knygų pratarmės pabaigoje, o čia *Padėka* – atskiras knygos dėmuo (kaip kartais matome Vakarų autorių mokslo veikaluose). Neturime vienos tradicijos, kaip įvardyti tekste autorių, kurį minime, cituojame ar kuriuo šiaip jau remiamės tais atvejais, kai nesitenkiname tik įprastine šaltinio nuoroda (trumpinimu *pavardė, metai, puslapis* skliaustuose): arba prie pavardės rašome tik vardo raidę, arba, pirmą kartą minėdami, nurodome visą vardą, o toliau jau vartojame vien pavardę, kaip kasdienėje šnekoje kad įprasta įvardyti trečiąjį, čia nesantį, asmenį – kaimyną, bendradarbį, net kokį aukštą asmenį. Mo-

nografijoje, nebijant kartojimo, tekste minimas autorius kiekvieną kartą, nuosekliai per visą knygą, įvardijamas vardu ir pavarde. Sakytum, aukštesniu, oficialesniu stiliumi, pagarbiau. Nė vienas cituojamas autorius nėra sukritikuotas, suniekintas, pašieptas tais atvejais, kai monografijos autorė pagrįstai laikosi kitokio požiūrio. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos didaktikos publikacijose pasitaiko niekuo nepagrįsto siūlymo garsais ar rašmenimis reiškiamą kalbą vadinti atitinkamai *šnekamąja* arba *rašomąja* kalba, nors turime gana tvirtą tradiciją šiuo atveju vartoti terminus *sakytinė kalba* ir *rašytinė kalba*. Monografijos autorė pastarųjų terminų ir laikosi, bet anų keistokų siūlymų autorės nenupeikia, tik nurodo, kad esama ir kitokios tų terminų traktuotės ir tą *kitokią* nuomonę pacituoja (p. 34, 11 išn.). Vertinimas nuostatų, kurioms autorė nepritaria ar kuriomis abejoja, gražiai niuanuojamas litotėmis: „perkelti šį požymį [kalbama apie kodifikuotas bendrinės kalbos normas] į visuotinę vartoseną ir ieškoti kalbos klaidų dialektuose ar sociolektuose yra šioks toks nesusipratimas“ (p. 23); „apie visuotinę vartoseną kalbėti kaip apie norminimo pagrindą atrodo pernelyg drąsu“ (p. 21; retinta cituojant).

Recenzijos skaitytojui gali pasirodyti, kad recenzuojamasis veikalas labai daug cituojamas. Iš tikrųjų. Esminiai monografijos teiginiai, apibrėžtys, apibendrinimai, kuriuos rodėsi būtina aptarti recenzijoje, autorės suformuluoti taip tiksliai ir aiškiai, kad juos atpasakodamas, ne pažodžiui pateikdamas, bijojau nusižengti mokslo tiesai. Knyga parašyta pavyzdiniu moksliniu, dalykiniu stiliumi. Kita vertus, kaip jau sakytą, autorė nėra tik objektyvi, šalta kalbos reiškinių tyrėja, ji gerai suvokia tirianti *gimtąją kalbą*, todėl šalia dalykinio kalbėjimo prasiveržia ir jausmingesnis žodis, vaizdingesnis pasakymas, išvystame raiškesnį periodą. Tai ir baigti recenziją norėčiau dar viena Ritos Miliūnaitės monografijos citata – iš konstatavimų einančiu imperatyvu kalbininkams: „Bepigu pasaulio sociolingvistams tirti visokias įvairuojančias kalbos smulkmenas egzotiškiausiose pakraštinėse vartosenos srityse <...>, kai jau išstobulinta metodika, kai yra patirties, kai sukauptas tam tikras tyrimų kiekis ir matyti statistinis, galimas palyginti įvairių kalbų vartosenos kontekstas. Mes kol kas negalime sau leisti prabangos švaistyti jėgas menkiems, nenaudingiems, nors gal iš pažiūros ir traukiantiems akį dalykams; sociolingvistiniai tyrimai neturėtų būti savitiksliai, tik dėl paties tyrimo įdomumo. Dabartinė lietuvių kalbos padėtis skatina kauptis prie gyvybiškai svarbių kalbos pokyčių, kad galėtume ne tik susivokti, kas vyksta vartosenoje, bet ir pritaikyti tyrimų rezultatus kalbos planavimui.“ (p. 138).

LITERATŪRA

- Galperin I. R. 1971: *Stylistics*, Moscow: Higher School Publishing House.
- Jelínek M. 2002: Konkurence výrazová. – *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 223–225.
- KTŽ 1990: K. Gaivenis, S. Keinys. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Labutis V. 1994: *Lietuvių kalbos sintaksė*. I dalis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Martincová O. 1997: Na okraj konkurence slovotvorných prostředků. – *Slovo a slovesnost* 58 (3), 161–164.
- Miliūnaitė R. 2003: *Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Savukynas B. 1977: Leidinio paskirtis ir kalba. – *Žmonės ir kalba*, Vilnius: Mokslas, 15–22.
- Стилистика 2007: *Стилистика и литературное редактирование*. Под ред. В. И. Максимова. 3-е изд., Москва: Гардарики.

KAZIMIERAS ŽUPERKA
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
k.zuperka@gmail.com